

FIGYELŐ

„AMI TÖRTÉNT, NEM TÖRTÉNT”

Tandori Dezső: *Ködös Iker*
Ab ovo, 2000. 205 oldal, 1600 Ft

Tandori Dezső a tavalyi könyvhétre megjelent kötetében, a KÖDÖS IKER-ben klasszikus próza, pontosabban hagyományos novella írására tesz kísérletet. A kötet szerkezetében, műfaji tarkaságában Ottlik Géza PRÓZA című könyvének mintáját követi. Egymás mellé kerülnek itt novellák, rádiójátékok, „közvetlenebb szövegelméletek”.

Tandorit az irodalmi közvélemény, az irodalmi kánon elsősorban költőként és műfordítóként tartja számon, prózai munkásságának kiemelkedő jelentőségéről sokszor nem vesz tudomást. Első prózaköteteit, az 1977-ben megjelent ITT ÉJSZAKA KOALÁK JÁRNAK címűt és a MIÉRT ÉLNÉL ÖRÖKKÉ?-t a posztmodern olvasási stratégiákkal még nem kellőképpen felvértezett irodalmi kritika (néhány olyan kiemelkedő kritikus kivételével, mint Balassa Péter) értetlenül fogadta. Ez az attitűd az irodalmi közvélemény részéről helyel-közzel végigkíséri Tandori prózai működését. Pedig írónk, ahogy azt a jelenlegi kötet hátoldalán olvashatjuk, pszichobeteg a dologtól, de annyira, annyira: prózát akart írni kezdettől fogva.

Számos regényéből, novellájából elsősorban az anekdotikus szintet hiányolta a kritika. Eddig megjelent prózai művei – a Nat Roid-könyvek kivételével – egészen a VÉR ÉS VIRÁGHAB-ig valóban leírók, életrajzi jellegűek voltak. Távoli rokonságban az úgynevezett „kirakós novellával”, a novella egyik modern változatával, ahol az anekdota felbomlik, részei szétszakadnak, az olvasó feladata, hogy megtalálja a sorok között elbújó regényt, novellát. A már említett VÉR ÉS VIRÁGHAB a jelen kötet előképének tekinthető. Mindkét könyvben megjelenik az anekdota, a fikció; írónk szereplőket mozgat és jellemez. A fent elmondottak indokolják, hogy érdemes lenne közelebről meg-

nézni a KÖDÖS IKER három-négy tényleges, hagyományos novelláját, még akkor is, ha ezzel kevesebb figyelemben részesítjük a kötet más műfajú írásait.

Ahhoz, hogy a novella műfaji törvényeivel tisztában legyünk, forduljunk a legautentikusabb forráshoz, a klasszikus novella ősképehez, Boccaccio DEKAMERON-jához. Boccaccio óta a novella összefogott cselekményű, egyenes vonalú alkotás, amelyben a történet minden motívuma monocentrikusan egyetlen középpont felé halad: egy különös, feltűnő fordulat, csattanó felé. Tandori írásomban tárgyalt novellái besorolhatók a „kétdimenziós realista novella” típusába: erre a típusra az jellemző, hogy a történet és a motivációs hálózat szintje egyaránt fontos. A történet a jelentés első rétege, de a mű titkához csak a szerkezet elemzése révén férünk hozzá. Ilyenek Poe és Bierce novellái is.

Az iménti szerzők, valamint tárgyalandó könyvünk alcímének (IRGALMATLAN TÖRTÉNETEK) említésével megelőlegezhetjük a novellák baljós hangulatát, szorongató légkörét. Ezeknek a romantikából levezethető rémtörténeteknek első darabja maga a kötetcímadó KÖDÖS IKER.

A cím felidézheti az olvasóban Stevenson legendás alkotását, a DR. JEKYLL ÉS MR HYDE-ot, amelyben Stevenson pontosan ábrázolja a skizofréniásan kettéhasadt ént. De Tandori továbbmegy – míg Stevensonnál tisztán látható, kik képviselik a hasadt én két felét, itt csak ködösen sejlik fel; sőt ez a hasadság minden szereplőre jellemző, általános. A novella alakjainak viszonyát folyamatosan a kettősség jellemzi: a KÖDÖS IKER elbeszélőjének két apja van, az igazi agytumorban meghal, ezt követően anyja újra férjhez megy egy másik férfihoz. Az elbeszélő felesége éppolyan testalkatú, mint az anyja volt. Mostohatestvérét, Dódit saját iker-testvérenek érzi, nem beszélve Rike G.-ről, a kettős kémnőről, aki saját nevében hordja az iker szót, és minden szereplő lehetséges szereplője... Ehhez a ponthoz érve felmerül bennem az a gondolat, hogy ez a kötet mintegy a Tö-

REDÉK HAMLETNEK ellenpontja. A HAMLET-kötet eredeti címe EGYETLEN lett volna, ami Tandori monocentrikusságát fejezte volna ki. Ez a könyv, a KÖDÖS IKER az egyetlen, az egyke helyett az ikerséget jeleníti meg.

Mintha Tandori a monocentrikusság elérhetetlen ideál voltára szeretné felhívni az olvasó figyelmét. Méghozzá olyan műfajjal, a novellával, amely alapvetően monocentrikus. Ennek az ellentétnek az alkalmazásával Tandori még erősebben képes ábrázolni a kettőséget, többszörösséget, az események, életek „szétszálazódását”.

Az élet-halál, gyilkosság vagy baleset ellentétpárokat a novella nem oldja fel, végig billegtet. Ebben az írásban nem az a kérdés, mint a megszokott krimikben, hogy ki ölt meg kit, hanem hogy megöltek-e egyáltalán valakit. Ez Tandori újítása a rémtörténetek irodalmában. És ezt a kérdést a novella csattanójaként szolgáló befejezés, a mostohaapától álomban kapott levél sem válaszolja meg. A szereplők és motívumok nagy száma már-már zűrzavart eredményezne, ha Tandori nem tartaná össze erős kézzel az elemeket. Így a novella nagyszámú eleme mind egy irányba tart, és mind metszi egymást, sőt kimetsz egy középpontot. Tandori nem hagy elvarratlan szálakat. Lássunk erre egy rövid példát: „*Ervin bácsi... ijáskodni tanított, a Nyilas havában született, meg nyilas is volt, ez afféle politikai irányzatnak számított.*” Ez a jelenség, amit megfelelő szakszó híján nevezünk „túlserkesztés”-nek, végigkíséri a könyvet. Mindegyik novellának alapvető jellegzetessége. Arra a kérdésre, hogy milyen funkciót tölt be ebben a prózában, írássom végén próbálok meg válaszolni.

A kötet további két novellája, a PANNÓNIA-PROVANSZ és a PANNONIA: A VÉG Camus KÖZÖNY-ére utal, illetve annak továbbírása. Mindkét novella közös főszereplő köré szerveződik, akinek neve a KÖZÖNY Meursault-jának magyarosított változata: Mörzczó Lajos. De visszaköszön még e lapokról a KÖZÖNY többi figurája, motívuma is: az ötlövetű marokfegyver, a gyanús arab, Raymond, aki itt striciből krupiévá avanszált, Marie mint egy söröző pultosnője, Camus kutyás embere, Salamon úr, aki megkéri Mörzczót, írjon meg neki valami levelet, megjelenik Orán, Céleste biztrója, Tandorinál vendéglővé válik, valamint szövegekői kapcsolatként jelen van a Camus-regény híres első

mondata is: „*aznap, mikor meghalt anyám*” formában. És végül a baleset ténye. Emlékeztünk, hogy Camus-nél Meursault lövése is baleset volt – túl erősen süített a nap.

Camus-nél a közöny, saját bevallása szerint, a tagadás egyik formája. Regénye hőstét azért ítéli el, mert nem tartotta be azokat a játékszabályokat, melyeket egy bizonyos helyzetben a társadalom megkíván, vagyis nem hajlandó hazudni, mást mondani, mint amit érez. Tandori egyik tanulmányában felveti, hogy Meursault közönye Ottlik-alapon van. Itt Medve BUDA-ban leírt közönyére gondol, arra a bizonyos jófajta eldurvulásra, ami Medvénél a személyiség védelmében alakult ki. Tandori közönyértelmezése innét eredeztethető. Belső igényű közöny a külső történésekkel szemben. A PANNÓNIA-PROVANSZ című novellában egy Leveske nevű hajléktalan tesz meg olyan cselekedetet, amely Mörzczó fejében fogant meg, de a megvalósítására, lényéből adódóan, nem vállalkozik. Ez a Mörzczó helyett megtett akció okozza Leveske halálát (az étteremből való kimenekülése közben autó üti el). Mörzczó a történetek után a következőket mondja: „*Nem érdekelt semmi, nem éreztem semmit. Minden megvolt nélkülem. Megvolt, nem volt, ki-mi hogy.*”

Ebben a novellában Leveske afféle klaszszikus Doppelgänger figura, a könyv címével szólva azt is mondhatnám: ködös iker. Amit Mörzczó nem tesz meg, csak elgondol, annak megvalósítását a szerző Leveskére bízta. Vagyis Leveske mintegy Mörzczó helyett hal meg.

A PANNÓNIA-PROVANSZ ikernovellájában, a sokkal ködösebb PANNONIA: A VÉG-ben Mörzczó ténylegesen meghal. Véletlenül a fejére esik egy fűrógép. Amnéziát kap, téveszmék között bolyong utcákon, kocsmákban, ahol hiába csücsörít, erőlködik, egy szavát sem értik. Ekkor az elbeszélő váratlan fordulattal elejti Mörzczó történetét: innét már csak a novella mellékszál lesz; és egyes szám első személyben magáról kezd beszélni, így értesülünk áttételesen arról, hogy Mörzczó behalt sérülésébe. De ebben a részben már egymásra kopírozódik az elbeszélő és tárgy figurája: „*Evéshez láttam. Éreztem, furcsán mosolygok. Vigyáztam, nehogy csücsörítsék. Jó érzés volt, hogy minden szavamot értik... persze a többiek hirtelen eltűntek. Raymond... Marie... a munkás.*”

A sorozatzáró HITMAN című novella főhőse, igaz, nem Mörzczó doktor, de közöny tekintet-

tében közeli rokona. A HITMAN lapjain ezt olvashatjuk: „*Én még Diana testőrének is elhiszem, hogy nem emlékszik; nekem »ami történt, nem történt«, ezt én inkább tudnám lónak névül adni, névül, azazhogy minden elévül, Ami Történt Nem Történt.*” A novella hőisével megtörtént baleset körülményeit a baleset elszenvedője helyett a világ, a társadalom, jelen esetben az ezt képviselő kocsmai haverok akarnák kideríteni. Camus KÖZÖNY-ében ezt a funkciót a bíróság tölti be. Míg a főhősök vagy nem emlékeznek, mint Tandorinál, vagy nem érdeklí őket, mint Camus-nél. Tandori könyvében a közöny a történések elleni közöny. A történések ellen, melyek óvatlanul is mindig érzelmeket okoznának. Ezeket a történeteket a történetek, vagyis a történések elleni történeteknek lehetne nevezni.

Tandori régi munkáinak állandó szereplője, az önéletrajzi vonatkozásokat nem nélkülöző madárfelügyelő szerepeltetése feltételezett bizonyos célelvűséget, hitet abban, hogy van valamilyen „ügy”, és a megoldására fény derülhet. Ez a hit a madarak halálával értelmetlenné vált. Tandori irtalmatlan történeteiben kiiktatódtak a szó hagyományos értelmében vett nyomozók. Mintha Tandori a nyomozó-bűnügy fogalom pár között ok-okozati viszonyt tételezne fel, és azt remélné, hogy a nyomozók eltüntetésével egyben eltűnnek a bűnügyek is.

Végül térjünk vissza a KÖDÖS IKER novella bemutatásakor már említett túlszerkesztés fogalmához. Magyarázatot a kötetet felvezető írás, az ÉLET BENŐ adhatja. Ahol Tandori elmeséli valakinek, hogyan ütötte el őt egy autó a házuk előtt, komolyabb sérülés nem történt, hogyan állt fel, ment be a kapun. Mire ez a valaki így fakad ki: „*lelkellen autós, nem hívta ki a mentőket!*” Erre Tandori így reagál: „*Té jó ég, az hiányzott volna. Íme, így írj, így mesélj: ennyi meg ennyi a különböző változat.*” Vagyis ugyanaz a történet, ugyanaz a szó mindenkinek más és más jelent. Tandori túlszerkesztésével ezt manifestálja. Lássunk erre egy példát: „*...ha algériai, nem Oránból jött-e. Miért Oránból? Kértem hirtelen egy Vilmoskörtét. Orániai Vilmos. Otthon kiégett egy villanykörte.*” Az ilyen és ehhez hasonló helyeken az író megpróbálja, hogy egy szónak (történetnek) minden lehetséges értelmét jelentéssé tegye a novella szempontjából. Ezzel az ÉLET BENŐ-ben említett félreolva-

sásokat, félreértelmezéseket igyekezik kivédeni, számukat redukálni.

Láthattuk, hogy Tandori új könyvében a novella szűk keretein belül mennyi új motívumot tudott megmozgatni és eljuttatni a fordulópontig. Ez a könyv méltó folytatása a Stevenson, Poe és Bierce nevével fémjelmezhető prózai hagyománynak; és ahogy Tandori írja az utolsó oldalon: elsősorban emlék, Ottlik Gézának, a prózáról.

Acsai Roland

SZERB ANTAL FOGADTATÁS- TÖRTÉNETÉRŐL

*Wagner Tibor (szerk.): Tört pálcák 2.
Írások Szerb Antalról 1949-től napjainkig
Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000. 557 oldal, 1930 Ft*

1

A Szerb Antalra és életművére emlékező, 1948 után keletkezett írásokat tartalmazó összeállítást olvasva felvetődik a kérdés: vajon mi lehet ennek a könyvnek a relevanciája? A kortárs fogadtatás dokumentumait tartalmazó első kötet ugyanis felidézi Szerb Antal korának szellemi és társadalmi környezetét, a Szerb Antal-művek által kiváltott vitákat, illetve – másik oldalról – az általuk keltett határtalan lelkesedést, amely lassanként a szerző kultuszává nőtte ki magát. A második kötet szerzői azonban egyrészt a már korábban körvonalazódott, Szerb Antalhoz kapcsolódó kritikai sablonokat ismétlik meg vagy fogalmazzák újra, csak elvéve tesznek kísérletet azok kritikai felülvizsgálatára. Másrészt az életművet olyan diszkurzív térben jelenítik meg, illetve helyezik el, amelyben az indulatos polémia és az apologetikus szándék érvényesül – sokszor egyetlen íráson belül. A kötet szerzői szemmel láthatóan nem tudnak mit kezdeni Szerb Antal műveivel: egy lezárult korszak lezárult szerzői pályájának dokumentumaiként látatják őket, amelyekbe nem lehelhető élet vagy aktualitás – sem a kritika, sem az irodalomtudomány, sem a szépirodalom felől. Amennyiben